

**ЕКОЛОГІЯ
ПРАВО ЛЮДИНА**
Верховенство права для захисту довкілля

Міндовкілля

Проблема екоциду через призму російського вторгнення в Україну: правовий вимір

Полісі бріф

Проблема екоциду через призму російського вторгнення в Україну: правовий вимір

Полісі бріф

Резюме.

Проблема екоциду в умовах війни. Повномасштабне вторгнення Росії спричинило руйнівний вплив на довкілля в Україні, включаючи знищення біорізноманіття, забруднення ґрунтів, вод та повітря, а також втрату таких унікальних екосистем. Обсяги шкоди свідчать про необхідність кваліфікації цих дій як екоциду.

Міжнародні виклики. Попри тривалу дискусію та різні ініціативи, визнання екоциду як міжнародного злочину досі залишається під питанням. Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає відповідальність за шкоду довкіллю в умовах війни, однак складність його застосування обумовлена високими критеріями доказування завдання шкоди довкіллю та нечіткістю певних правових визначень, що ускладнює покарання винних на міжнародному рівні.

Недоліки національного законодавства. Стаття 441 Кримінального кодексу України «Екоцид» потребує реформування, оскільки її формулювання занадто загальні й не дозволяють однозначно кваліфікувати цей злочин. Відсутність чітких критеріїв для таких термінів, як наприклад "масове знищення" чи "екологічна катастрофа", призводить до правової невизначеності та обмежує можливості ефективного слідства та правосуддя.

Проміжні висновки та пропозиції:

На міжнародному рівні:

Визнати екоцид окремим злочином у Римському статуті МКС для притягнення до відповідальності за умисне знищення екосистем, установити чіткі критерії для кваліфікації екоциду, внести зміни до Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, виділивши довкілля як об'єкт охорони та конкретизувавши вимоги його збереження,

уточнити статтю 8(iv)(b) Римського статуту, вилучивши неоднозначну частину про військову перевагу, розробити ефективний механізм відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права.

На національному рівні:

В межах блоку реформ №1: Удосконалити ст. 441 КК України, визначивши екоцид як злочин, що охоплює шкоду рослинному і тваринному світу, водним ресурсам та атмосфері, визначивши оціночні терміни, що в ній містяться, закріпити цей злочин як виключно умисний і може бути вчиний як шляхом дій, так і бездіяльності. Відмежувати екоцид від воєнних злочинів та інкорпорувати екоцид у систему кримінальних правопорушень проти довкілля. Варто узгодити термінологію між ст. 441 КК України та іншими екологічними законами, розробити методичні рекомендації для фіксації та розслідування екологічних кримінальних правопорушень, включно із екоцидом.

В межах блоку реформ №2: Закріпити новий, природоцентричний склад злочину «Екоцид», закріпити в законодавстві чітке поняття «біотоп» та критерії діяння, яке може вважатися екоцидом. Підвищити ефективність державного екологічного контролю та системи органів слідства.

Вступ. Внаслідок воєнних дій довкілля України зазнало численних впливів – пожежами пошкоджено щонайменше 330 тисяч гектарів лісового фонду, пошкоджень внаслідок вибухів та просування важкої техніки, хімічного забруднення повітря, ґрунтів та вод, знищення біорізноманіття, забруднення відходами руйнації та воєнних дій, забруднення вибухонебезпечними предметами 30% країни, неможливості здійснення менеджменту

природних територій, окуповано близько 800 територій природно-заповідного фонду та 160 територій Смарагдової мережі. Було повністю знищено екосистему Каховського водосховища та нанесено шкоду водній біоті Чорного моря. Прийнято вважати, що найбільш серйозні та руйнівні протиправні впливи на екосистеми мають бути кваліфіковані як екоцид. Втім, агресія Російської Федерації вкотре продемонструвала проблеми правового регулювання кваліфікації діяння як екоциду та його розслідування водночас і на національному рівні в Україні, і на міжнародному рівні. Війна має катастрофічний вплив на клімат і не зупинивши війну неможливо говорити про будь-який прогрес у боротьбі зі зміною клімату. Кліматичні угоди мали б містити прив'язку до впливу війни на клімат і положення про чинність цих угод під час війни. Важливо зміцнити механізми відповідальності за екоцид, зокрема через механізми в рамках цих угод.

Проблеми притягнення до відповідальності за найбільш серйозні та руйнівні протиправні впливи на екосистеми у міжнародному праві

1. Екоцид не визначений як міжнародний злочин, що ускладнює покарання за значну шкоду довкіллю. Правового регулювання поняття “екоцид” в міжнародних інструментах немає.
2. Конвенція про заборону впливу на середовище (1976) забороняє головно масштабні «геофізичні» методи (урагани, цунамі) ведення війни, недостатньо звертаючи увагу на ті впливи на довкілля, що часто використовуються в ході ведення бойових дій.
3. Неоднотайність позиції експертів стосовно визначення екоциду як діяння, що може вчинятися: 1) як в ході ведення бойових дій, так і в «цивільному житті», 2) виключно як злочинне діяння, що не пов'язане із веденням бойових дій.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду: 1) передбачає відповідальність за шкоду довкіллю як елемент воєнного злочину, але його складно застосувати через різні підходи до захисту довкілля як об'єкта права, 2) стаття 8(2)(b)(iv) вимагає

одночасної наявності «широкої, довготривалої та серйозної» шкоди довкіллю, проте терміни не мають чітких визначень, що ускладнює їх застосування та оцінку збитків, 3) принцип пропорційності, який передбачає співвідношення між військовою перевагою та завданою шкодою залишається не зовсім зрозумілим в частині знищення довкілля. Без єдиних стандартів доведення того, що шкода «очевидно неспівмірна», покарання винних осіб залишається складним.

5. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1949 р.) встановлює високий поріг шкоди довкіллю, що охоплює «широку, довготривалу та серйозну» шкоду, однак існує нечітке тлумачення цих термінів поки не сформовано.
6. Недостатній механізм відповідальності держав за порушення норм МГП, а практика Міжнародного кримінального суду (надалі - МКС) щодо знищення довкілля під час вчинення воєнних злочинів практично відсутня.

Проблеми притягнення до відповідальності за ст. 441 Кримінального кодексу України (надалі – КК України) «Екоцид»

1. Поточна редакція статті містить невизначені терміни, такі як «масове знищення рослинного і тваринного світу» або «екологічна катастрофа». Відсутність визначень та/чи чітких критеріїв для цих діянь ускладнює кваліфікацію екоциду, особливо в ситуаціях, коли шкода завдається кільком різним елементам довкілля одночасно.

2. Труднощі у визначенні моменту завершеності злочину: чи є він завершеним лише після настання катастрофічних наслідків, чи також він охоплює діяння, які лише створюють загрозу настання таких наслідків? Відсутність чіткого визначення «масштабної» та «довгострокової» шкоди дозволяє суперечливі тлумачення і ускладнює правову кваліфікацію замаху на екоцид чи готування до його вчинення.

3. Розмежування екоциду та воєнних злочинів: поточна редакція не дає чіткого способу відрізнити екоцид, вчинений в умовах війни від воєнних злочинів. Це створює правову невизначеність у кваліфікації діянь агресора, особливо у контексті повномасштабного російського вторгнення в Україну, що триває з 2022 року.

4. Ризик некоректного застосування статті 441 КК України для менш небезпечних екологічних кримінальних правопорушень. Стаття 441 КК України має на меті криміналізацію діянь, що загрожують глобальній екологічній безпеці. Однак через нечітке формулювання її норм до відповідальності за екоцид можуть притягувати і за менш руйнівні правопорушення проти довкілля. Таке розширене трактування знижує правове значення екоциду, призводячи до розмивання поняття цього тяжкого злочину.

5. Проблеми розслідування через брак ресурсів і кадрового забезпечення. Недостатність експертних кадрів та обладнання, особливо в постраждалих від війни регіонах, ускладнює фіксацію, документування та розслідування екоциду. Відсутність належного лабораторного обладнання для аналізу забруднення чи оцінки наслідків для довкілля перешкоджає збору доказів, як і значна площа замінованих та окупованих земель.

Якщо залишити все як є

На міжнародному рівні. Відсутність відповідальності за екоцид загрожує кліматичними катастрофами, браком води та їжі, новими конфліктами за ресурси та деградацією умов життя. Міжнародне право втратить авторитет, оскільки міжнародні організації не мають достатніх важелів впливу на порушників. Це в перспективі підриває довіру до ООН та МКС і провокує нові конфлікти та злочини. Безкарність держав породжує анархію, що призводить до нових конфліктів і екологічної деградації — незаконної вирубки, забруднення вод, промислових викидів.

В Україні. Інтенсивне розорювання та забруднення знищують біорізноманіття та перетворюють родючі землі на пустелі, завдаючи шкоди довкіллю та економіці країни. Війна і недостатня реакція на її наслідки посилює недовіру до національної правової системи, яка не забезпечує достатнього покарання за екологічні злочини. Це сприятиме еміграції, відтоку кадрів, зниженню інвестиційної привабливості та гальмуватиме відбудову країни.

Шляхи вирішення описаних проблем

На міжнародному рівні варто: 1. Внести екоцид як окремий злочин до Римського статуту МКС. Це дозволить притягати до відповідальності за умисне знищення екосистем, яке загрожує біорізноманіттю та здоров'ю людей. 2. Визначити конкретні критерії для кваліфікації дій як екоциду, наприклад, повне зникнення видів чи руйнування унікальних біотопів, що дозволить ефективніше розслідувати та карати за такі злочини. 3. Внести зміни до Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій: визначити довкілля як окремий об'єкт охорони, уточнити критерії шкоди довкіллю та конкретизувати обов'язки щодо збереження природи під час збройних конфліктів. 4. Уточнити статтю 8(iv)(b) Римського статуту, внести зміну до статті 8(iv)(b) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, вилучивши частину «яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою», що дозволить уникнути суперечностей у тлумаченні. 5. Передбачити дієвий механізм відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права. 6. Міжнародні кліматичні угоди мали б містити прив'язку до впливу війни на клімат і положення про чинність цих угод під час війни. Важливо зміцнити механізми відповідальності за екоцид, зокрема через механізми в рамках цих угод.

Національний рівень

Оскільки кримінальний закон не має зворотної дії, всі попередні кримінальні правопорушення проти довкілля розглядатимуться за чинною статтею 441 ККУ, яка недостатньо конкретизує ознаки та масштаб екоциду. Прийняття нової редакції цієї статті могло б покращити умови для розслідування та відповідальності за подібні злочини в майбутньому.

Блок реформування №1. Передусім потрібно уточнити, що екоцид включає вплив на рослинний, тваринний світ, атмосферу та водні ресурси, незалежно від того, чи охоплює злочин одночасно всі ці сфери чи тільки одну. Для уникнення зловживань при застосуванні ст. 441 КК України доцільно уточнити оціночні терміни, що в ній містяться та передбачити, що діяння, які призводять до шкоди довкіллю через необережність, до екоциду не належать. Зазначити, що злочин може бути вчинено як шляхом дій, так і бездіяльності. Важливо узгодити термінологію між ст. 441 КК України та іншими екологічними законами, аби створити єдину правову базу для захисту довкілля.

Для ефективного розслідування екологічних злочинів необхідно розробити чіткі методичні рекомендації для екологічної інспекції та правоохоронних органів зі збору доказів у таких справах, створити порядок залучення незалежних наукових установ до оцінки шкоди довкіллю. Екоцид має бути включений як найтяжчий злочин у розділ кримінальних правопорушень проти довкілля, що дозволить ранжувати екологічні злочини за ступенем тяжкості. Слід чітко розмежувати екоцид і воєнні злочини на основі спрямованості умислу особи, що завдає шкоду довкіллю.

Таблиця 1

Відмінності деяких ознак екоциду і воєнних злочинів

Екоцид	Воєнні злочини
Умисел особи спрямований на знищення довкілля	Умисел особи переважно спрямований на отримання військової переваги або дотичних до такої цілей
Суб'єкт загальний	Часто суб'єкт вчинення спеціальний
Відсутня прив'язка до порушення міжнародних договорів, угод, звичаїв	Характерна прив'язка до порушення міжнародних договорів, угод, звичаїв
Може вчинятися як у мирний період, так і в умовах війни, збройного конфлікту	Вчиняються в умовах війни, збройного конфлікту
Не характерним є здійснення шляхом використання особою посадового статусу	В більшості здійснюється шляхом використання особою посадового статусу
Момент закінчення вчинення залежить від об'єктивної сторони	У переважній більшості формальний склад

Блок реформування №2.

Для ефективного захисту природи необхідний системний підхід до визначення та категоризації екологічних злочинів, зокрема екоциду. Це потребує уточненого визначення екоциду в законодавстві. Пропонуємо викласти екоцид як умисне діяння особи, яким може завдатися шкода біотопу, внаслідок якої цей біотоп на території України втрачає здатність до самовідновлення. Кваліфікуючими ознаками вчинення такого злочину мають виступати: вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, вчинення на природоохоронній території, вчинення особою, раніше судимою за кримінальні правопорушення проти довкілля, вчинення службовою особою з використанням службового становища.

За визначенням поданим у Національному каталозі біотопів України¹ біотоп (природне оселище) – суходільна або водна ділянка, природна або напівприродна, яка визначається за географічними, абіотичними та біотичними особливостями.

¹ Національний каталог біотопів України. За ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. – К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2018. – 442 с.

Визначення екоциду, на наше переконання, тісно пов'язане з кількісними і якісними критеріями. Закріплення критеріїв екоциду на законодавчому рівні допоможе відрізнити його від інших кримінальних правопорушень проти довкілля та воєнних злочинів, відповідні критерії має бути затверджено шляхом прийняття закону про внесення змін до нині чинного ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», що передбачав би окрему статтю, присвячену екоциду і його критеріям.

Нижче подаємо перелік таких критеріїв². Список критеріїв не є вичерпним, оскільки робота групи юристів та науковців над їхньою розробкою продовжується.

Критерій 1. При вчиненні діяння повністю зникає (-ють) уся(-і) популяція(-ї) хоча б одного ендемічного виду біоти, які існували в межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу у межах України, або їх залишається менше 10% особин, що є недостатнім для її(-їх) природного відновлення, а річний моніторинг не підтверджує їх відновлення.

Критерій 2. При вчиненні діяння повністю зникають унікальні угруповання біоти (асоціації), які існували в межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу у межах України, або залишається не більше 10% площі їх поширення і річний моніторинг видового складу наявних ценопопуляцій не підтверджує відновлення знищених угруповань.

Критерій 3. При вчиненні діяння повністю зникають унікальні біотопи, які існували в межах рослинно-кліматичної зони або підзони чи висотного поясу у межах України, або

---

² Екоцид в українському та міжнародному законодавстві: поняття, ознаки та критерії. Дідух. Я.П., Баран С.І., Кравченко О.В., Куземко А.А., Мойсієнко І.І., Полянська К.В., Ходосовцев О.Є. Наукові перспективи: журнал. 2024. № 5(47) 2024. С.1139-1153

залишається не більше 10 % їх площі і річний моніторинг складових знищеного біотопу не підтверджує його відновлення.

Критерій 4. При вчиненні діяння знищені цінні біотопи що включені до світової природної спадщини ЮНЕСКО чи до Резолюції 4 Бернської конвенції або на більшій частині їх площі знищені структурні елементи і річний моніторинг знищених складових біотопу не підтверджує їх відновлення до вихідного стану.

Критерій 5. При вчиненні діяння відбувається знищення біотопів, від яких прямі або опосередковані екологічні послуги недоотримає більше половини населення країни.

Критерій 6. При вчиненні діяння відбувається забруднення радіонуклідами чи руйнування місцевості певного ландшафту, що нанесло великі екологічні та соціально-господарські збитки і спричинило відселення більше половини населення району.

Критерій 7. При вчиненні діяння відбувається зміна характеристик довкілля, яка може спричинити негативні екологічні наслідки та катаклізми руйнівного характеру. Треба зауважити, що критерій 1 може краще працювати з популяціями тварин і, швидше за все, може бути застосований на глобальному рівні. Серед рослин, прикладом критерію 1 можуть бути група перлинних волошок, зокрема ендічний вид пісків пониззя річки Інгулець волошка Пачоського *Centaurea paczoskii* відома лише з двох локалітетів, які розташовані в зоні активних бойових дій у 2022 р. та в зоні підтоплення спричиненого знищенням Каховського водосховища. Наприклад, різке зниження чисельності популяцій ендемічних видів до 10 % веде до високої ймовірності неможливості їх природного відновлення. Другий критерій можна застосовувати для рослинних

угруповань, які включено до Зеленої книги України. Крім того, унікальні задокументовані угруповання, які можуть існувати лише в специфічних умовах, наприклад повне знищення угруповань асоціації *Xanthorietum tendraensis*, яка обмежується в світі лише частиною Білих кучугур Тендрівської коси, буде вважатися екоцидом.

Таким чином, застосування цих критеріїв дозволить експертам запропонувати, затвердити та застосувати певні методики для оцінки злочинів проти природи і направити свої зусилля для збору доказів здійснення екоциду.

Важливо також підвищити ефективність державного екологічного контролю, забезпечити його сучасними засобами моніторингу, а для відповідальних за документування та розслідування таких злочинів слід передбачити спеціалізовану екологічну підготовку. Це гарантує, що запропоновані правові зміни будуть правильно застосовані і ефективно захищатимуть довкілля.

Висновки. Для ефективного захисту довкілля потрібне оновлення законодавства на національному та міжнародному рівнях, чітке визначення екоциду та критеріїв його кваліфікації, а також реформування системи екологічного контролю. Це сприятиме належному розслідуванню та притягненню до відповідальності, зокрема в умовах війни. Вказане дозволить унеможливити ухилення від відповідальності за масштабні руйнування довкілля у майбутньому.